

Müstakilleşme Sürecinde Sebeb-i Vürûd Bilgilerinin Bazı Hadis İlimlerinde Kullanımı *

Serkan DEMİR**

Özet: Hadislerin söylendiği ya da yapıldığı ortam hakkındaki bilgileri tesbit etmeyi amaçlayan esbâbü vürûdi'l-hadîsin, hadis ilimleri arasında müstakil bir başlık olarak incelenmesi geç bir döneme tekabül etmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden birisi esbâbü vürûdi'l-hadîs bilgilerinin hicrî IX. asra kadar muhtelifü'l-hadîs, nâsihu'l-hadîs ve garîbü'l hadîs gibi farklı ilmî disiplinler içerisinde kullanılmasıdır. Bu makalede söz konusu durum bazı örnekler üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Esbâb-ı vürûd, hadis usûlü, muhtelifü'l-hadîs, nâsihu'l-hadîs.

The Use of Asbâb al-Wurûd Knowledge in the Process of Becoming an Independent Discipline in Some of the Ḥadīth Sciences

Abstract: Asbâb al-wurûd al-ḥadīth, which aim to identify the information about the context and circumstances in which ḥadīths are said or took place, were not analyzed as a separate discipline among the ḥadīth sciences until later periods. One of the main reasons for that was the fact that asbâb al-wurûd al-ḥadīth knowledge was used under various disciplines such as mukhtalaf al-ḥadīth, nâsikh al-ḥadīth, and gharīb al-ḥadīth until the 9th century after the Hijra. In this paper I will elucidate this fact based on some examples.

Key words: Asbâb al-wurûd, uşûl al-ḥadīth (ḥadīth methodology), mukhtalif al-ḥadīth, nâsikh al-ḥadīth.

* Bu makale, *Rivayet Kitaplarında Esbâbü'l-Hadîs* (Marmara Üniversitesi SBE, Danışman: Doç. Dr. Hasan Cirit, İstanbul: 2016) adıyla hazırladığımız doktora tezimiz esas alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Grv. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: serkan.demir@inonu.edu.tr.

GİRİŞ

Bir ilmi iyi anlamak için ilk yapılması gereken o ilmin doğuşunu, gelişimini, sistemleşmesini, literatürünü, problemlerini, kısacası tarihini bilmektir. Çünkü tüm ilim dalları, zaman içerisinde o alana emek veren ilim adamlarının çabaları neticesinde gelişir. Bu ise sonradan gelenlerin, öncekilerin eksikliklerini tamamlamaları, hatalarını düzeltmeleri ve aldıkları mirasa yeni şeyler katmalarıyla mümkün olur.¹ Söz konusu durum Hz. Peygamber'in dile getirdiği bir ifadenin niçin, ne zaman, nerede, nasıl ve kime söylendiği ya da ortaya koyduğu bir eylemin neden yapıldığını araştıran esbâbü vürûdî'l-hadîs ilmi² için de geçerlidir.

Tesbitlerimize göre hadislerin söyleniş sebepleri hakkında müstakil bir eserden bahseden ilk âlim İbn Dakîk el-Îd'dir (ö. 702/1302). O, *İhkâmü'l-ahkâm* adlı eserinde “Yapılan işler niyetlere göre değerlendirilir”³ hadisi hakkında açıklamalarda bulunurken “esbâbü'l-hadîs” alanında seleflerinden birinin müstakil bir kitap yazdığını ve bu eserin bir kısmına muttali olduğunu ifade eder.⁴ İbn Dakîk el-Îd, bu açıklaması haricinde söz konusu eserin yazarı ve içeriği hakkında herhangi bir bilgi vermez. İbn Dakîk el-Îd'den sonra sebab-i vürûd

¹ Ömer Kara, *Metodolojik Bir Yaklaşım Vahiy-Vâkıa İlişkisi*, İstanbul 2009, s.19.

² Bilindiği üzere ilim kelimesi bilgi ve müdevven ilim (bilim) anlamında müşterek olarak kullanılmaktadır. Sebeb-i vürûdun gelişim seyri dikkate alındığında onun müdevven bir ilim olarak kabul edilmesi pek mümkün görülmemektedir. Zira ilimler tarihçisi Muhammed Ali et-Tehânevî'nin de ifade ettiği gibi bir ilmin müdevven sayılabilmesi için kendine özgü bir **mevzû** (kendini diğer ilimlerden ayırtıran konu), **mesâîli** (problemleri) ve **mebâdîi** (temel ilkeleri) olmalıdır (*Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, Beyrut 1996, I, 7; Ayrıca bk. Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm* [nşr. Abdülcebbâr Zekkâr], Beyrut 1978, I, 43-49. Bu kavramların detaylı bir değerlendirmesi için bk. A. Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul 2008, s. 27-34). Oysa hadis ilimlerinin çoğu için bunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla burada ilim kelimesi ile kastedilen bilgi birikimidir. Nitekim “Hadis İlimleri” kavramı üzerinde bir değerlendirmede bulunan Ahmet Yücel bu terkipteki ilim kavramının “hadisle ilgili bilinmesi gereken konu” anlamına geldiğini, ancak zamanla bu ilimlerden bir kısmının “hadis ilminin ana konuları” olduğunu söyler (*Hadis Usûlü*, İstanbul 2011, s. 203). Bu makalede de ilim kelimesi sebab-i vürûd terkiibiyle kullanıldığında bu anlam kastedilecektir.

³ Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1; Müslim, “İmâret”, 155.

⁴ İbn Dakîk el-Îd, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm*, Kahire 1953, s. 13.

literatürünün tarihçesi hakkında İbn Hacer⁵ (ö. 852/1449) ve Süyûtî⁶ (ö. 911/1505) de bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu açıklamalara göre: Ebû Hafz Ömer b. İbrâhim el-Ukberî (ö. 387/997), Abdülganî b. Saîd (ö. 409/1018) Ebû Hamid el-Cûbârî (ö.583/1187) ve İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) bu konuda yazılmış eserleri vardır. Ancak gerek İbn Dakîk el-İd'in gerekse İbn Hacer ve Süyûtî'nin bahsettikleri eserler bugün elimizde bulunmamaktadır.⁷ Ayrıca bazı kaynaklarda esbâbü'l-hadîs alanında "İbnü'l-Hanbelî" ismiyle meşhur olan Nâsihuddîn Abdu'r-Rahman İbn Necm'e (ö. 634/1236) ait olduğu söylenen müstakil bir eserden bahsedilse de⁸ bu eser de günümüze ulaşmamıştır.

Bugün elimizdeki kaynaklar içerisinde esbâbü vürûdi'l-hadîsi müstakil bir başlık altında örneklerle inceleyen ilk âlim ise Ömer b. Raslân el-Bulkînî'dir (ö. 805/1403).⁹ Onun İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) usûl eseri üzerine yazdığı *Mehâsinü'l-İstılâh fi tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh* adlı kitabı, esbâbü vürûdi'l-hadîs ilmi için bir milâd olmuştur. Zira ondan evvel farklı ilmi disiplinler içerisinde hadislerin anlaşılması ya da hadisler arasında görünen ihtilâfların giderilmesinde sebeb-i vürûd bilgilerinden istifade edilmiş olsa da Bulkînî, bu bilim dalı için bir dönüm noktası olmuş kendisinden sonra usûl eseri telif eden pek çok âlim bu konuyu müstakil bir başlık altında incelemiştir. Bununla birlikte sebeb-i vürûd bilgilerinin müstakil bir ilim dalı içerisinde incelenmesinin geç bir döneme tekabül etmesi bu bilgilerin hadislerin tesbitinde ve yorumlanmasında daha önceleri kullanılmadığı anlamına gelmemektedir.

⁵ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker* (nşr. Abdullah b. Dayfullah), yy. 2001, s. 265.

⁶ Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân, *Esbâbü vürûdi'l-hadîs ev el-Lüma' fi esbâbi'l-hadîs* (nşr. Yahyâ İsmâil), Beyrut 1984, s. 71; a. mlf, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevâvî* (nşr. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed), Beyrut 1996, II, 224.

⁷ Her üç müellifin açıklamalarından kendilerinin de söz konusu eserlere **tam olarak vâkıf olmadıkları** anlaşılmaktadır.

⁸ Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir Arnaut-Mahmûd Arnaut), Beyrut 1986, V, 166. Nitekim İbnü'l-Hanbelî'nin kendisi de, *Kitâbü Akyiseti'n-nebiyyi'l-Mustafa Muhammed*, isimli eserinde esbâbü'l-hadîs isimli eserine zaman zaman atıflarda bulunur. Meselâ bk. varak 27 ve varak 58. (<http://al-mostafa.info/data/arabic/depot3/gap.php?file=m000367.pdf>) İbnü'l-Hanbelî'nin hayatı hakkında bilgi için bk. Ferhat Koca, "İbnü'l-Hanbelî, Nâsihuddîn", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 67.

⁹ Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-İstılâh* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire, ty., s. 697-713.

Nitekim Bulkînî'den evvel hadis usûlü eseri yazan bazı âlimler eserlerinin farklı yerlerinde sebab-i vürûd bilgisinden istifade etmişlerdir. Bunlardan bir kaçını şöyle sıralayabiliriz:

a. Günümüze ulaşan ilk hadis usûlü eserleri arasında zikredilen Râmhürmüzî'nin (ö. 360/972) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı eserinde hadislerin söyleniş sebepleriyle ilgili bir ilimden bahsedilmese de zaman zaman bu ilimle doğrudan ilişkisi kurulabilecek bazı kısa açıklamalara yer verilir. Örneğin "Hem Rivâyet Hem Dirâyet Ehli Olmanın Fazileti" başlığı altında gerek İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820)¹⁰ gerekse Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855)¹¹ hem rivâyette hem de dirâyette üstün olmalarına gerekçe olarak onların bazı hadislerin söyleniş sebeplerine vâkıf olmaları örnek verilerek bu bilgilere sahip olmanın önemine işarette bulunulur.

b. Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) hadis usûlüne dair yazılan ilk müstakil eserler arasında kabul edilen *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîhî* adlı eseri için de benzer bir durum söz konusudur. Hâkim bu eserinde hem fıkhu'l-hadîs¹² hem de nâsîh mensûh¹³ konularını incelerken sebab-i vürûd bilgisinin önemine dair bazı örnekler verir. Onun verdiği örnekler, usûl âlimlerinin hadislerin söyleniş sebeplerinin önemine vâkıf olmalarına rağmen bu dönemde müstakil bir ilim dalından bahsedilmediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim bu eserde seçilen rivâyetlerin bir kısmına sonraki dönemlerde sebab-i vürûd ilminin fonksiyonunu göstermek için sıklıkla atıfta bulunulmuştur.¹⁴

c. Hadise dair hemen her konuda kıymetli eserleri bulunan Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) ilmi'r-rivâye* adlı eserinde de

¹⁰ Hasan b. Abdurrahmân er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* (nşr. Muhammed Accâc), Beyrut 1971, s. 259.

¹¹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 252-253.

¹² Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîhî* (şerh ve nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm), Beyrut, 2003, s. 253.

¹³ Hâkim, *Ma'rifetü*, 292-294.

¹⁴ Örneğin Hâkim Nesh konusunu incelerken ölüye arkasından ağlanmasından dolayı azap edileceği ile ilgili rivâyetleri örnek verir. Oysa bu rivâyet sonraki dönemlerde sebab-i vürûd ile ilişkili olarak incelenmiştir. (Hâkim, *Ma'rifetü*, s. 293. Krş. İbn Hamza, Buhânüddîn İbrâhim b. Muhammed b. Kemâlidîn el-Hüseynî ed-Dımaşkı, *el-Beyân ve't-ta'rîf fi esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf*, Beyrut 2003, s. 225-226).

sebeb-i vürûd ilminden doğrudan bahsedilmez. Ancak bu eserin son kısmında “Haberlerin Teâruzu İle Teâruzu Sahih Olan ve Teâruzu Sahih Olmayan Haberler” başlığı altında sebeb-i vürûd konusuna dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Zira müellif bu başlık altında öncelikle sahih hadisler arasında teâruzun mümkün olmadığını, şayet teâruz zannı varsa bunun bazı yollarla giderilebileceğini savunur. Hatîb, bu açıklamalarının ardından sebeb-i vürûd ile doğrudan ilişkisi kurulabilecek “haml” yöntemi hakkında bazı bilgiler verir. Buna göre çelişkili iki hadisle karşılaşıldığında yapılması gereken, hadisleri iki ayrı zamana, gruba, kişiye veya vasfa hamletmektir.¹⁵ Hatîb’in bu açıklamaları, hadisleri anlamada sebeb-i vürûd bilgisine vâkıf olmanın önemine işarette bulunması nedeniyle önem taşımaktadır.

d. Kādî İyâz (ö. 544/1149) da, *el-İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyîdi’s-semâ’* adlı eserinde sebeb-i vürûd ilmine doğrudan yer vermez. Ancak söz konusu eserde hadislerin mânâ ile rivâyeti konusunda sahâbenin ayrıcalıklarından bahsedilirken, onların hadislerin sebeplerini bilmelerinin önemine yapılan vurgu, onun sebeb-i vürûd bilgisine verdiği önemi göstermektedir.¹⁶

e. İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) *Ulûmü’l-hadîs*’i, hadis usûlü edebiyâtının en temel kaynaklarından birisi olup kendisinden sonra yazılan usûl eserlerinin neredeyse tamamına etki etmiştir.¹⁷ İbnü’s-Salâh bu önemli eserinde sebeb-i vürûd bilgisine doğrudan temas etmemiş, kendisinden evvel usûl eseri yazan bazı âlimlerin yolundan giderek ihtilâfü’l-hadîs konusunda sebeb-i vürûd ile ilişkilendirilebilecek bazı meselelere değinmiştir.¹⁸ Bununla birlikte bu eserde hadis ilimlerinin altmış beş ile sınırlandırılması ve esere alınmayan bazı ilim dallarının varlığından bahsedilmesi¹⁹ Bulkinî’den itibaren *Ulûmü’l-hadîs*’e şerh ve

¹⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 432-433.

¹⁶ Kādî İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî, *el-İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyîdi’s-semâ’* (nşr. Seyyid Ahmed Abbâs Sakr), Kahire 1970, s. 180.

¹⁷ İbn Salâh’ın eserinin usûl literatüründeki yeri ve etkileri için bk. Mehmet Özşenel, “Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü’s-Salâh ve Eseri Ulûmü’l-Hadis”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 15, s. 62-67; M. Yaşar Kandemir, “Mukaddimetü İbni’s-Salâh”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 121-124.

¹⁸ İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh ve Mehâsinü’l-istilâh* (nşr. Âişe Abdurrahmân), Kahire, ty., s. 477-478.

¹⁹ İbnü’s-Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, s. 150.

hâşiye yazan bazı âlimleri eksik bırakılan ilim dalları hakkında açıklama yapmaya sevk etmiştir.²⁰ Bu çerçevede açıklamada bulunulan ilim dallarından birisi de esbâbü vürûdi'l-hadîs ilmidir.

Usûl eserleriyle ilgili bu kısa açıklamalarımızda da görüldüğü gibi ilk hadis usûlü eserlerinde sebab-i vürûd bilgileri müstakil başlık altında incelenmiştir. Söz konusu bilgiler daha çok farklı hadis ilimleriyle ilişkili olarak gündeme gelmiştir. Bu durum onun diğer hadis ilimleriyle olan ilişkisinin doğal bir sonucudur. İşte makalenin bundan sonraki kısmında hadislerin vârid oluş sebepleriyle ilgilenen bazı hadis ilimleri ve bu ilimlerin sebab-i vürûd bilgilerinden nasıl istifade ettikleri bazı örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

SEBEB-İ VÜRÛD BİLGİLERİNİN HADİS İLİMLERİNDE KULLANIMI

Sünnetin tesbiti ve doğru anlaşılması amacıyla teşekkül eden hadis ilimleri, genellikle “rivâyetü'l-hadîs” ve “dirâyetü'l-hadîs” olmak üzere iki başlık altında incelenir. Bu ilimlerden rivâyetü'l-hadîsin temel amacı hadis verilerini elde edip sonraki nesillere aktarmak iken, dirâyetü'l-hadîsin gayesi bu verilerin sıhhatini tesbit ve doğru anlaşılmasını temin etmektir.²¹ Dirâyetü'l-hadîs ilk zamanlarda hadislerle ilgili pek çok nevi/babı/ilmi bünyesinde barındırırken bunlar zamanla âlimlerin gayretleriyle gelişmiş ve neticede içlerinden bazıları, birer müstakil ilim hüviyeti kazanmıştır.²² Ancak nasıl hadis ilmi, tefsirden, fıkhıtan ve diğer İslâmî ilimlerden bağımsız düşünülemezse,²³ benzer durum çok daha ileri boyutlarda bazı hadis ilimleri arasında da geçerlidir. Bundan dolayı bu başlık altında, aynı kaynaktan neş'et

²⁰ Mesela bk. Zerkeşî, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salâh* (nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed Bela Feric), Riyad 1998, I, 70-74; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 265.

²¹ Hadis ilimlerinin taksimi ve dirâyetü'l-hadîsle ilgili yapılan farklı tarif ve değerlendirmeler için bk. Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dımaşk 1979, s. 332-346; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 2000, s. 94-102; Hasan Cirit, *Hadise Giriş-Tarihçe Literatür ve Seçme Hadisler*, İstanbul 2011, s. 40-44; Zekeriya Güler, *Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirâyet Bütünlüğü*, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, I, sy. 2, s. 115-116.

²² Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları* (trc. Yaşar Kandemir), İstanbul 2012, s. 82.

²³ Hadis ilminin diğer ilimlerle ilişkileri için bk. Cirit, *Hadise Giriş*, s. 44-53; Ahmet Yücel, “Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi (Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır)”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl-V Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı 18-19 Ocak 2014*, İstanbul 2014, s. 205-275.

edip benzer amaca hizmet eden hadis ilimleri arasındaki ilişki dikkate alınarak sebeb-i vürûd ilmi ile diğer hadis ilimleri arasındaki ilişkiye dair bazı noktalara temas edilecektir. Çünkü ancak bu sayede, metinle birlikte aktarılmasından dolayı rivâyetü'l-hadîsle; hadisin anlaşılmasında ve kimi zaman ihtilâfların giderilmesinde önemli bir fonksiyonu olduğu için ise dirâyetü'l-hadîs ana başlığıyla irtibatlı olan sebeb-i vürûd ilminin tarihi seyri hakkında daha sağlıklı bilgi verilebilecektir.

Buradaki amacımız bahsi geçecek olan ilim dallarını derinlemesine incelemek olmayıp geç dönem hadis usûlü eserlerinde kendisine müstakil başlık açılan sebeb-i vürûd ilminin ilk dönemlerdeki durumu hakkında fikir vermektir. Burada hadis ilimleri içerisinde sebeb-i vürûd ile en fazla ilişkili olan ilmin “**Muhtelifü'l-hadîs**” olduğu düşüncesinden hareketle ona ilk sırada yer verilecek ve onunla ilişkili konular diğer ilimlere nazaran daha detaylı incelenecektir. Bunun ardından muhtelifü'l-hadîsle de ilişkisi olan, hatta onun çözüm yolları arasında da incelenebilecek “**Nâsihu'l-hadîs ve Mensûhuh**” ilminin sebeb-i vürûdla ilişkisi konu edilecektir. Bu iki ilim dalının sebeb-i vürûd ilmiyle ilişkisi incelendikten sonra “**Garîbü'l-hadîs**” ilminin hadislerin vürûd sebebinden istifadesi hakkında kısa bir açıklama yapılacak ardından hemen her hadis ilminden istifade ederek yeni bir ilim dalı ve eser türü hüviyeti kazanan **şerh**lerde sebeb-i vürûd bilgisinin fonksiyonuyla ilgili bazı açıklamalarda bulunulacaktır.

1. Muhtelifü'l-hadîs İlmi

Muhtelifü'l-hadîs, “makbûl bir hadisin aynı konuda kendisi gibi makbûl bir veya birçok hadise yahut öteki delillere, görünürde veya gerçekte, mânen muhâlif olmasından ve bu muhâlefetin giderilme yollarından bahseden ilim”²⁴ olarak tarif edilir. Bu ilmin teşekkülünde Hz. Peygamber'in vahiy kontrolünde olmasının bir neticesi olarak sünnetin gerek kendi içerisinde (sünnet-sünnet) gerekse metluv olan vahiyle²⁵ (Kur'ân-Sünnet) çelişmeyeceği prensibininin önemli etkisi olmuştur. Dirâyetü'l-hadîs ilimleri içerisinde

²⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*, İstanbul 2010, s. 34-35. Ayrıca bk. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-İstılâh* (nşr. Âişe Abdurrahmân), Kahire, ty., s. 477-478.

²⁵ Vahyin, vahy-i metluv ve vahy-i gayri metluv olarak yapılan ikili taksimi ile ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (doktora tezi, 2005), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 32-43.

önemli bir konumu olan muhtelifü'l-hadîs ilmi, teâruzu ortadan kaldırmak için "Cem' ve te'lîf", "Tercih", "Nesh" ve "Tevakkuf (tesâkut)"²⁶ gibi yöntemler kullanır.

Muhtelifü'l-hadîs ilmi bahsi geçen yöntemleri uygularken zaman zaman hadislerin söyleniş sebeplerinden istifade eder. Zira kimi âlimlerin dikkat çektiği gibi bazı hadislerin "sebebini idrak edememek"²⁷ veya "vürûd sebebinden gaflet"²⁸ ihtilâfa sebep olabilmektedir. Bu durumda ise devreye ihtilâfü'l-hadîsin çözüm yöntemleri girmektedir. İhtilâfü'l-hadîsin çözüm yolları içerisinde özellikle cem' ve te'lîf yöntemi ile tercih yönteminin uygulamasında sebep-i vürûd bilgisinin önemli etkisi vardır.²⁹ Bu nedenle burada bu iki sisteme ana hatlarıyla yer verilmesi konunun ortaya konması açısından önem arz etmektedir.

²⁶ Hadisler arasında bir teâruzun vuku bulması anında bu yöntemlerin hangi sırayla işleme konulacağı noktasında farklı görüşler vardır. Örneğin, **Hanefiler** sırasıyla: Nesh, Tercih, Cem' ve Te'lif, Tasâkut yöntemlerini uygulamaya çalışırken **Hadisçiler** ise: Cem' ve te'lif, Nesh, Tercih ve Tevakkuf yöntemlerini uygularlar. Bizim çalışmamızda sebep-i vürûd bilgileriyle ilişkisinden dolayı tercih ettiğimiz sıralama ise Cumhûru ulemâya aittir. Ayrıntılı bilgi için bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 179-180.

²⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 213.

²⁸ İzmirli İsmail Hakkı, bu durumu şöyle ifade eder: "(Hadislerde çatışmalara sebep olan) altıncı illet muhaddisin hadisin vürûd sebebinden gaflet ederek nakledilmesidir. Bundan dolayı ya diğer bir hadis ile teâruz hâsıl olur veya hadiste işkâl bulunur" bk. *İlm-i Hilâf* (nşr. Sırrı Fuat Ateş), İstanbul 2010, s. 212.

²⁹ Bazı kaynaklarda ihtilâflı hadisler arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak için bir çözüm yöntemi olarak zikredilen "Tevakkuf" bir çözümden çok çözüm bulamamayı ifade ettiği için (bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 247) burada onun sebep-i vürûd ile ilişkisi konu edilmeyecektir. Ayrıca "tevakkuf" veya "tesâkut" olarak isimlendirilen ve bir çözüm yolu bulana kadar hadislerle amel etmeme prensibine dayanan bu yöntemin temelinde sebep-i vürûd bilgisinin yokluğunun da etkili olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Zira bu yöntemin kapsamına giren rivâyetlerin vürûd sebeplerinin bilinmesi çoğu zaman ihtilâfı giderebilecektir. Çünkü "tevakkuf" un önemli gerekçesi delil yokluğudur. Oysa sebep-i vürûd bilgisi bu noktada önemli bir delil olma özelliğine sahiptir. Nesh konusu ise muhtelifü'l-hadîsten bağımsız olarak bir sonraki başlıkta incelenecektir.

a. Cem' ve te'lif: Bu yöntem te'vîl yoluyla ihtilâflı görülen sahih delillerin tamamıyla amel etme esasına dayanır.³⁰ Te'vîl ise genellikle tahsis,³¹ takyid³² ve haml metotlarından birisi uygulanarak yapılır.³³ Bunlar içerisinde sebeb-i vürûd ile en fazla ilişkili olan ise haml yöntemidir. Bir hadis usûlü terimi olarak haml, müteâriz hadislerin, **farklı vürûd şartlarını dikkate alarak bağdaştırılmasıdır.**³⁴ Dolayısıyla bu yöntemin esbâbü vürûdi'l-hadîs ilminden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Örneğin kurban etlerinin üç günden fazla muhafaza edilmesini yasaklayan ve buna izin veren rivâyetler³⁵ arasındaki teâruz, "haml" yöntemi uygulanarak çözüme ulaştırılmıştır. Buna göre Hz. Peygamber kıtlık zamanında kurban etlerinin biriktirilmesini yasaklamışken, kıtlık zamanı geçtiğinde kurban etlerinin evlerde üç günden fazla bekletilmesinde bir mahzur olmadığını söylemiştir. Bu yorum neticesinde

³⁰ Hadis âlimleri ihtilâfü'l-hadîs yöntemlerini uygularken -daha sonra kaideleşen- "**Kelâmın i'mâli ihmalinden evlâdır**" (Mecelle, md. 60) prensibinden hareketle hadisi amel edilebilir olmaktan düşürmemek veya hadisin ziyâna manî olmak için cem' ve te'lif yöntemine önem vermiş ve bu yöntemi diğer çözüm yollarına öncelemişlerdir (Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 180-181).

³¹ **Tahsis:** Hitabın kapsamının bir kısmını yakın bir delil ile kapsamın dışına çıkarmak anlamına gelir (bk. Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Kahire 1968, s. II, 258; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min ilmi'l-usûl*, Beyrut, t.y. s. 142). Tahsis konusunda detaylı bilgi için bk. Koca, *Tahsis*, s. 99 vd; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 184-189.

³² **Takyid:** Herhangi bir kayda veya özel açıklamaya dayanarak bir mefhumu ya da ferdi genel kapsamın dışına çıkarmak (Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 190).

³³ Cem' ve te'lifin kullandığı farklı yöntemler ve açıklamaları için bk. Abdülmecid Muhammed İsmail Sûseveh, *Minhâcü't-tevfik ve't-tercîh beyne muhtelefi'l-hadîs ve eseruhû fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Demmâm 1997, 156-193; Mehmet Selim Aslan, *İslâm Hukuk Metodolojisiinde Delillerin Tearuzu ve Tercih Kaideleri* (yüksek lisans tezi, 2006), Yüzyüncü Yıl Üniversitesi SBE, s. 76-83.

³⁴ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 194. Ayrıca bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 432-433

³⁵ Söz konusu rivâyetler için bk. Buhârî, "Hac", 123; Müslim, "Edâhî", 28-33.

her iki rivâyet farklı vürûd ortamlarına haml edilerek ihtilâf giderilmeye çalışılmıştır.³⁶ Ayrıca hadisler bu şekilde yorumlandığında herhangi bir bölgede aynı tarihsel ve toplumsal şartların oluşması hâlinde tekrar gündeme gelebileceklerdir.³⁷

Cem' ve te'lîf yöntemi uygulanırken sebab-i vürûd bilgilerinden istifade edildiğine dair benzer bir örnek, ayakta defi hacette bulunmayı yasaklayan Hz. Peygamber'in³⁸ bir defasında kendisinin bunu yaptığı³⁹ ile ilgili rivâyet bağlamında da söz konusudur. Buna göre Hz. Peygamber'in ayakta defi hacette bulunduğu görülmesi ile ilgili rivâyet -sebeb-i vürûd bilgisinden istifade edilerek- söz konusu yerin oturmaya engel olacak derecede kirli olmasına yorulmuştur.⁴⁰

b. Tercih: Muhtelifü'l-hadîs ilminde, hadisler arasındaki teâruzu gidermek için uygulanan yöntemlerden birisi olan tercih, "ihtilâfın söz konusu olması durumunda herhangi bir sebeple iki hadisten birini alıp öbürünü bırakmak"⁴¹ şeklinde tarif edilir. Bazı âlimler tarafından sayılarının yüz civarında olduğu ifade edilen tercih sebepleri⁴² arasında sebab-i vürûd bilgisinin önemli bir yeri vardır. Nitekim kimi zaman râvilere kimi zaman ise rivâyet

³⁶ Bazı durumlarda muteâriz hadisler arasındaki ihtilâfın giderilmesi için neshe mi yoksa hamle mi hükmedileceğini tesbit etmek kolay değildir. Konuyla ilgili bir değerlendirmede bulunan Çakan, burada bir ayrıma gidebilmek için "bahis konusu emir ve nehy'i Resûlullah (sav) resûl olarak mı, yoksa devlet başkanı veya hâkim olarak mı ortaya koymuştur, bu noktanın tayin ve tesbiti gerekmektedir" (*Muhtelifü'l Hadis*, s. 195-196) diyerek önemli bir noktaya temas etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in devlet yöneticisi veya hâkim sıfatıyla yaptığı tasarruflar arasında bir tearuz söz konusu olursa bu durum çoğunlukla "haml" yöntemine başvurularak çözümlenir. Neticede yukarıda yer verdiğimiz kurban etleri ile ilgili uygulamada, Hz. Peygamber, devlet başkanı olarak farklı şartlar altında farklı iki uygulama yapmıştır ki bu "haml" içerisinde değerlendirilir. Ancak Çakan'ın da ifade ettiği gibi haml yöntemi ile nesh arasındaki ayrım her zaman bu örnekteki gibi kolayca yapılamaz.

³⁷ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 305

³⁸ İbn Mâce, "Tahâret", 14.

³⁹ İbn Mâce, "Tahâret", 13.

⁴⁰ Bedruddîn Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler* (trc. Bünyamin Erul), Ankara 2002, s. 89-91.

⁴¹ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 403. Tercih yönteminde hadislerden birinin ihmal edilmesi söz konusu olduğu için hadisçiler cem' ve te'lifi tercihe öncelikle tercih ederler.

⁴² Tercih yöntemi ile ilgili detaylı bilgi ve uygulama örnekleri için bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar*, s. 220-246; Süseveh, *Minhâcü't-tevfik ve't-tercih*, s. 330-560.

edilen metinlere bağlı olarak tercihte bulunan hadis âlimleri, râvinin sebeb-i vürûd bilgisine vukûfiyetini ya da rivâyette sebeb-i vürûd bilgisinin varlığını önemli bir tercih nedeni olarak görmüşlerdir. Bu noktada kaynaklarımızda tercih sebepleri arasında sıralanan şu iki madde, sebeb-i vürûd ilmi ile doğrudan ilgilidir.

1. Sebeb-i vürûdu verilen rivâyet sebeb-i vürûdu verilmeyen rivâyete tercih edilir. Bazı hadis âlimleri iki hadisin çelişmesi durumunda vürûd sebebiyle beraber zikredilen rivâyeti, vürûd sebebine yer verilmeyen rivâyete takdim etmişlerdir. Bu durumu ve gerekçesini Süyûtî (ö. 911/1505) şöyle ifade eder:

Sebeb-i vürûdu verilen hadis, sebeb-i vürûdu verilmeyen hadise tercih edilir. Çünkü râvinin bir rivâyette sebeb-i vürûda yer vermesi onun söz konusu rivâyete daha fazla önem verdiğini gösterir.⁴³

2. Hadiste söz konusu edilen olayın kahramanı ya da olaya doğrudan şahid olan kimsenin rivâyeti böyle olmayan kimsenin rivâyetine tercih edilir. “Duymak, görmek gibi değildir”⁴⁴ düşüncesine sahip olan hadis âlimleri, râvinin rivâyet ettiği hadise konu olan olayın başından geçtiği kişi olmasını veya rivâyet ettiği konuya şahit olmasını önemli görmüş, böyle kimsenin rivâyetini diğerlerine tercih etmişlerdir. Çünkü hadisin söyleniş sebebine ve söylendiği ortama vâkif olan sahâbî, hadisi daha iyi anlayacak böylece onun, ilgili hadisi Hz. Peygamber’in (sav) kastı doğrultusunda anlatma ihtimali artacaktır. Ayrıca bu kimselerin yanılma ve unutmaya ihtimalleri daha az olacaktır. Bu durumu Hatîb el-Bağdâdî şöyle ifade etmiştir:

Sâhibü'l-kıssa olan râvinin rivâyeti böyle olmayan râvinin rivâyetine tercih edilir. Nitekim Meymûne bint el-Hâris’in (ö. 51/671) “Hz. Peygamber beni ihramlı değilken nikâhladı”⁴⁵ rivâyeti, onun olayla doğrudan

⁴³ Süyûtî, *Tedrib*, II, 115.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 215.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 332; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 40; Tirmizî, “Savm”, 23.

ilgili olmasından dolayı, aynı konuda İbn Abbas'tan gelen "Hz. Peygamber Meymûne'yle ihramlıyken evlendi"⁴⁶ rivâyetine tercih edilir. Çünkü Meymûne bu olayı daha iyi biliyordur.⁴⁷

Görüldüğü gibi ilk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber'in söz ve eylemlerinin ilk anlamını yani murâd-ı Nebiyi tesbit etmeyi amaçlayan muhtelifü'l-hadîs⁴⁸ ile bir sözün ya da eylemin Hz. Peygamber tarafından hangi nedenle söylendiğini ya da yapıldığını araştıran esbâbü vürûdi'l-hadîs arasında kuvvetli bir bağ olagelmiştir.

Burada yer verilen bazı yöntemlerin kaideleşmesi, sebab-i vürûdun hadis usûlü kitaplarında ele alınmasından sonraki dönemlere tekabül etmiş olabilir. Ancak muhtelifü'l-hadîs alanında yazılan ilk müstakil eserin müellifi olarak kabul edilen İmam Şâfiî'den itibaren bu alanda eser yazan her âlim hadislerin söyleniş sebeplerinden istifade etmiştir. Nitekim bu alanda eser yazan ya da değerlendirmelerde bulunan âlimler kimi zaman hadisin söyleniş sebebiyle ilgili bir rivâyete dayanarak, kimi zaman ise ilmî birikimlerinin neticesinde hadisin vürûd ortamına dair çeşitli tahminlerde/tasavvurlarda bulunarak (ictihad ile sebab-i vürûdu tesbit ederek) çelişkiyi ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Örneğin İmam Şâfiî hem fıkıh hem de hadis usûlü alanında kıymetli bilgiler ihtiva eden *er-Risâle*'sinde hadislerin söylendiği ortamla ilgili bilgilere vâkıf olmanın ve bunların naklinin önemine şu ifadeleriyle vurgu yapar:

Hangisinin nâsîh veya mensûh olduğuna dair bir işaret bulunmayan çelişkili hadislere gelince, aslında Hz. Peygamber'in her işi uyum halindedir, doğrudur; onda çelişki yoktur. Hz. Peygamber'in yurdu Arabistan ve dili de Arapça'dır. O, bazen genel bir anlam kastederek âmm bir ifade kullanır; bazen ise genel bir ifade ile hâss bir durumu kasteder. Nitekim daha önce Allah'ın Kitab'ında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bunların nasıl cereyan ettiği hakkında bilgi verdik.

⁴⁶ Buhârî, "İhsâr", 23; Müslim, "Nikâh", 46.

⁴⁷ Ebû Bekir Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Haydarabâd 1938, s. 435-436. Bu rivâyet ile ilgili bazı değerlendirmeler için bk. Sûseveh, *Minhâcü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 369-372.

⁴⁸ Köktaş, Yavuz, "Fethu'l-Bârî ile Umdetu'l-Kârî'nin Mukayesesi Çerçevesinde İhtilâfü'l-Hadîs ve Anlamın Keşfi", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 2000, II, sy. 3, s. 13.

Hz. Peygamber'e bir şey sorulur, o da soruya göre cevap verir. Hadisi rivâyet eden kimse ise bunları kimi zaman ayrıntılı kimi zaman özet olarak aktarır. Yahut da bunların mânasının hepsini değil, bir kısmını nakleder. Bir kimse Hz. Peygamber'den bir hadis nakleder. İşittiği bu hadis, onun duymadığı bir sorunun cevabı olabilir. Eğer soruya yetişseydi, cevabın dayandığı sebeb vasıtasıyla onun mahiyetini anlardı. Hz. Peygamber bir nass hakkında aynı mânada bir sünnet koyar ve onu biri hıfz eder; sonra bir konuda bir bakıma ona muhalif olan bir bakıma da onunla uyum halinde olan başka bir sünnet ortaya koyar. Bunu da başka biri ezberler. İki farklı durumla ilgili olan bu hadisleri her râvi kendine göre rivâyet edince, onları işiten bazı kimseler, hadisler arasında çelişki olduğunu sanır; oysa burada çelişkili bir durum söz konusu değildir.⁴⁹

Bu açıklamalarıyla hadisler arasındaki zâhirî teâruzun kaldırılmasında sebeb-i vürûd bilgisinin önemine dikkat çeken İmam Şâfiî eserlerinde bu durumu birçok hadis üzerinde uygulamalı olarak göstermiştir. Şâfiî'nin bu örnekler üzerinde en fazla dikkat çektiği nokta, bağlamın değişmesi durumunda sonuçların da farklı olabileceğidir. Nitekim o, *İhtilâfü'l-hadîs* isimli eserinin baş tarafında "Mubah İhtilâflar"⁵⁰ başlığında, *er-Risâle* isimli eserinde ise "Bir Hadisteki Nehyin Nedeninin Başka Bir Hadisle Anlaşılması"⁵¹ başlığı altında bu konuya dair bazı örneklerle yer vermiştir.

Şâfiî'den sonraki dönemde ihtilâfü'l-hadîs alanındaki yetkin âlimlerden birisi olan İbn Kuteybe de (ö. 276/889) "Mu'tezile gibi kelâm fırkalarıyla bazı fakih ve ediplerin hadisçilere yönelik eleştirilerini cevaplamak"⁵² amacıyla kaleme aldığı *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs* adlı eserinde hadisler arasındaki

⁴⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir) Kahire 1938, s. 213-214 (Burada Yavuz Köktaş'ın [Bağlam Teorisi, s. 80-81] tercümesi esas alınmıştır).

⁵⁰ Şâfiî, Muhammed b. İdris, *İhtilâfü'l-hadîs*, (el-Üm, X. Cilt, nşr. Rif'at Fevzî Abdülmutilib, Mansûre 1422/ 2001) s. 42-43, İmam Şâfiî'nin "İhtilâf"ların çözümünde başvurduğu bir yöntem olarak "ihtilâfü'l-haleyn" prensibi ve bununla ilgili bazı örnekler için bk. Bakar, Mohd Daud, "Bağlam Teorisi (İhtilâfü'l-Haleyn) ve İslâm Hukuk Teorisinde İhtilâf Problemi" (trc. Yavuz Köktaş), *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. 3, s. 77-84.

⁵¹ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 307-343. İmâm Şâfiî bu başlık altında imkân nispetinde sahih hadislerin tamamıyla amel edilmesi gerektiğini savunur. Onun bu iddiasını ortaya koyarken uyguladığı yöntemlerin başında ise "Haml" yöntemi gelmektedir.

⁵² Hüseyin Hansu, "Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs", *DİA*, XXXXI, 33.

çelişkileri gidermek ya da yanlış anlaşılan bazı hadislerin doğru anlaşılması için sebep-i vürûd bilgisinden istifade etmiştir. O, ihtilâflı olduğu sanılan bazı hadislerin söyleniş sebeplerindeki farklılıklara ve gerekçelere dikkat çekerek aslında bir ihtilâf olmadığını şu cümlelerle ifade eder:

...Bu hadislerin her birinin kullanılacağı yer ayrıdır.⁵³

...O mânaların her birinin kendine has yeri ve zamanı vardır. Bunlar kendi yerlerine konulduğunda ihtilâf ortadan kalkar.⁵⁴

...Birinci hadisin yeriyle ikinci hadisin yeri farklıdır. Bunların her biri kendi yerine konursa ihtilâf ortadan kalkar⁵⁵

...Buradaki her bir hadisin diğerinden farklı bir yeri vardır. Bunlar kendi yerlerine konulduğunda ihtilâf ortadan kalkar.⁵⁶

İbn Kuteybe, benzer gerekçelerle kimi zaman doğrudan bir rivâyete dayanarak kimi zaman ise vürûd ortamıyla ilgili bazı tasavvurlarda bulunarak hadisler arasındaki teâruzu ortadan kaldırmaya çalışır.⁵⁷

Muhtelifü'l-hadîs ilmi çerçevesinde verdiğimiz bu bilgiler ve örnekler, hadislerin anlaşılmasında özellikle de bir hadisin başka bir şer'î delille teâruzu durumunda sebep-i vürûd bilgilerine sıklıkla müracaat edildiğini ve çoğu zaman sadece sebep-i vürûd bilgisinin zikredilmesinin dahi teâruzu giderdiğini göstermektedir. Makalenin bundan sonraki kısmında ise sebep-i

⁵³ bk. İbn Kuteybe, *Te'vil*, (Arapça baskı) s. 148.

⁵⁴ bk. İbn Kuteybe, *Te'vil*, (Arapça baskı) s. 168.

⁵⁵ bk. İbn Kuteybe, *Te'vil*, (Arapça baskı) s. 231.

⁵⁶ bk. İbn Kuteybe, *Te'vil*, (Arapça baskı) s. 233.

⁵⁷ Konuyla ilgili rivâyetlerden bazıları şunlardır: Hacet giderirken kibleye yönelmek ile ilgili ihtilâflı rivâyetler (İbn Kuteybe, "*Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*" *Hadis Müdâfaası* (çev. Hayri Kırsaçoğlu), İstanbul ty, s. 177); Hz. Peygamber'in ayakta bevlettiğine dair ihtilâflı rivâyetler (s. 178-179); peygamberler arası üstünlük meselesi (s. 185); sıcak vakitlerde öğle namazını geciktirmek, (s. 201); yılan öldürmek ile ilgili hadis (s. 213); güneş doğarken namaz kılmak (s. 220); avret mahalline dokunmanın abdest gerektirmesi (s. 227); develerin şeytandan yaratıldığı ile ilgili rivâyet (s. 228-229); kurban etlerinin muhafazası (s. 315); zamana sövmek ile ilgili rivâyet (s. 345); bir namazı aynı vakitte iki defa kılmak (s. 367-368); yolculukta oruç tutmak ile ilgili rivâyet (s. 371).

vürûd bilgilerinin diğer hadis ilimlerine kullanımı hakkında açıklamalar yapılacaktır.

2. Nâsihu'l-hadîs ve Mensûhuh İlmi

“Önceki şer’i bir hükmün sonraki şer’i bir hükümle yürürlükten kaldırılması”⁵⁸ şeklinde tarif edilen neshi, hadisler ekseninde ele alan ilim dalı, Nâsihü'l-hadîs ve mensûhuh ilmidir. Hadis âlimleri, İslâm âlimlerinin çokça tartıştıkları konulardan birisi olan⁵⁹ neshi, genellikle ihtilâfü'l-hadîs çerçevesinde ele almışlardır. Erken dönemlerden itibaren birçok eserin yazıldığı bu ilim dalı,⁶⁰ esbâbü vürûdi'l-hadîs ilmiyle yakından ilgilidir. Nitekim herhangi bir nassın nâsih olup olmadığını tesbitte, sebeb-i vürûd bilgisinin önemli bir görev icra ettiği bilinmektedir.⁶¹

İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) hacamat yapmanın oruca etkisi hakkında yaptığı açıklamaları bu duruma örnek verebiliriz. O, Şeddâd b. Evs'den (ö. 58/678) nakledilen “Hz. Peygamber Mekke'nin fethedildiği gün hacamat olan bir adam gördü ve ‘Hacamat yapanın da yaptırmanın da orucu bozulmuştur’ dedi” rivâyeti ile Abdullah b. Abbas'dan nakledilen “Hz. Peygamber ihramlıyken hacamat yaptırdı” rivâyetlerini verdikten sonra hadislerin vürûd zamanlarını dikkate alarak şu açıklamalarda bulunur:

İbn Evs, söz konusu hadisi Fetih yılında [Hicretin 8. Yılı] işitmiştir... İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in hacamat yaptırdığına dair rivâyeti ise Hicretin 10. yılında vaki olmuştur [Vedâ Haccı sırasında]... Dolayısıyla bu iki hadisin de sabit olması durumunda İbn Abbas'tan gelen rivâyet “nâsih”, diğer rivâyet ise “mensûh” olur.⁶²

İmam Şâfiî bu açıklamalarında rivâyetlerin vürûd zamanlarından hareketle müteahhir olanın nâsih, mütekaddim olanın ise mensûh olduğuna

⁵⁸ Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 250. Ayrıca bk. Hâkim, *Ma'rife*, 292-294.

⁵⁹ İslâmî ilimlerde neshin ele alınışı ile ilgili geniş bilgi için bk. Ali Osman Koçkuzu, *Hadisde Nâsih Mensûh*, İstanbul 1985, s. 117-144.

⁶⁰ Hadisteki nesh konusunu inceleyen bazı eserler için bk. Koçkuzu, *a.g.e.*, s. 51 vd.

⁶¹ Neshi tesbit yolları için bk. Koçkuzu, *Hadisde Nâsih Mensûh*, s. 164-172; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, İstanbul 2010, s. 210-215.

⁶² Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadîs*, s. 192.

hükmetmiştir.⁶³ Bu ise ilgili hadislerden sadece biriyle amel edilebileceği anlamına gelmektedir.

Burada nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh ilmi ile sebab-i vürûd bilgisi arasındaki şu ilişkiye dikkat çekmemiz gerekmektedir: Sebeb-i vürûd bilgisi ile farklı olaylara hamledilerek anlaşılabilir, bunun neticesinde de amel edilebilecek bazı hadisler zaman zaman nâsih-mensûh ilişkisi içerisinde değerlendirilmiş ve mensûh olan rivâyetle amel edilmeyeceği söylenmiştir. Oysa bilhassa hadisçilerin büyük önem verdikleri "Hadisle amel etmek, hadisi ihmal etmekten önce gelir" ilkesinden hareketle sahih olan hadislerin tamamından istifade etmeyi amaçlayan bir sistem için sebab-i vürûd bilgisi önemli açılımlara imkân sağlayabilmektedir. Örneğin kurban etlerinin üç günden fazla muhafaza edilmesini yasaklayan veya buna izin veren rivâyetler birçok âlim tarafından neshe yorumlanmış ve bunun neticesinde hadislerden biriyle amel edilirken diğerinin hükmünün kalmadığı savunulmuştur.⁶⁴ Oysa söz konusu rivâyetler farklı toplumsal durumlara hamledildiğinde iki rivâyetle de amel edilebilecektir. Bu nedenle hadis âlimleri -genellikle- çelişen iki hadisten birinin neshine karar vermeden önce cem'in imkânsızlığını gerekli görmüşlerdir.⁶⁵

Nesh ile haml yöntemi arasındaki ilişki fakih ve muhaddis bir şahsiyet olan Esrem et-Tâî'nin (ö. 261/874) "*Nâsihü'l-hadîs ve mensûhuh*" adlı eserinde birçok örnekte ortaya konulmuştur. Zira alanında yazılan ilk eserler arasında

⁶³ Süyûtî'nin, bu rivâyetin sebab-i vürûduna dair aktardığı farklı bilgiler buradaki teâruzun başka yollarla giderilebileceği, dolayısıyla da iki hadisle de amel edilebileceği izlenimini vermektedir. Buna göre Hz. Peygamber "*Hacamat yapanın da yaptırmanın da orucu bozulmuştur*" sözünü, hacamat yaparken gıybet yapan iki kişi hakkında söylemiştir. Bu durumda hadiste kastedilen hacamat yapan ve yaptırmanın orucunun geçersiz olduğu değil, orucun sevabını tam alamayacaklarıdır. İlgili yerde farklı bir rivâyete daha yer veren Süyûtî, söz konusu nehyin hacamat yaptırın kimsenin güçsüz düşmesine bağlı olabileceğine de işaret etmek ister. (bk. *el-Lüma'*, s. 127-129: "أفطر الحاجم" rivâyeti [30 hadis]). Bu konu farklı bilgileri bir araya getiren Bünyamin Erul ise hacamat yapan kimsenin ağzıyla kanı emmesinden dolayı orucunun bozulmuş olabileceği ihtimalini tercih eder. Erul'a göre hacamat yaptırın kimsenin orucunun bozulması ise kan vermesinden dolayı oruç tutamayacak bir halsizliğe düşmesinden kaynaklanmış olmalıdır (*Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 2007, s. 303).

⁶⁴ Mesela bk. Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadîs*, s. 200-202; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, X, 30-32; Aynî, *Umdetü'l-kâri*, XXI, 240.

⁶⁵ Konu ile ilgili bazı değerlendirmeler için bk. Leknevî, *Ecvibe*, s. 183 vd., Ayrıca bk., Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 358-359.

zikredilen bu eserde nesih iddiasında bulunulan birçok rivâyet, sebeb-i vürûd bilgilerinden istifade edilerek farklı durumlara hamledilmiştir. Nitekim bu durum eserin bir muhtelifü'l-hadîs kitabı görünümü arz etmesine neden olmuştur.⁶⁶ Müellif, bu eserde öncelikle ihtilâflı görünen hadisler arasında bir sıhhat değerlendirmesi yapmış, sıhhat durumunda bir problem olmadığında ise hadisler arasında cem' ve te'lîf yoluna gitmeye gayret göstermiştir. Esrem'in cem' ve te'lîf yoluna giderken istifade ettiği bilgilerin başında ise sebeb-i vürûd bilgileri gelmektedir.⁶⁷ Esrem et-Tâî, cem' ve te'lîf'in mümkün olmadığı bazı durumlarda ise sebeb-i vürûd bilgisinden istifade ederek neshe hükmetmiştir.⁶⁸

3. Garîbü'l-hadîs İlmî

Hadis edebiyatında erken dönemlerden itibaren eserlerin yazıldığı önemli ilim dallarından birisi de garîbü'l-hadîs ilmidir.⁶⁹ Bu ilmin temel amacı hadislerde geçen nadir kelimelerin ne anlama geldiğine dair bilgi vermektir. Garîbü'l-hadîs yazarları eserlerinde kavramların sözlük anlamlarını açıklamak yerine, söz konusu kelimeyi Hz. Peygamber'in hangi amaçla kullandığını tesbit etmeye çalışmışlardır.⁷⁰ Şüphesiz bunun için de hadislerde geçen kelimelerin hangi durum ve bağlamda söylendiği büyük önem taşımaktadır. Garîbü'l-hadîs literatüründe bu gerekçeyle hadislerin söyleniş sebeplerinden istifade edilmiş, bunun neticesinde bu alanda yazılan eserlerde birçok hadise vürûd sebebiyle birlikte yer verilmiştir. Nitekim Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) -alanında ilk yazılan eserler arasında zikredilen *Garîbü'l hadîs*'inde kelime açıklamalarında anlamayı kolaylaştıracak birçok

⁶⁶ Bu durum ilk dönemlerdeki bazı âlimlerin, mutlakı takyîd, âmmu tahsîs ve zahiri te'vîl etmeyi de nesh olarak ifade etmeleriyle önemli ölçüde ilişkilidir (bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 251).

⁶⁷ Esrem et-Tâî, *Nâsîhü'l-hadîs ve mensûhuhu* (nşr. Abdullah b. Hamd el-Mansûr), Riyâd 1999, s. 49, 53, 54, 59-60, 63, 150, 257, 260.

⁶⁸ Meselâ bk. Esrem, *Nâsîhü'l-hadîs ve mensûhuhu*, s. 232.

⁶⁹ Bu alanda eser yazan bazı âlimler ve eserleri hakkında bilgi için bk. Adem Dölek, *Ġaribu'l-Hadîs Edebiyatı ve Abdullatîf el-Bağdadî'nin 'el-Mücerred fi Ġarîbi'l-Hadîs' İsimli Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 1996), Kayseri, s. 14-61.

⁷⁰ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 115.

sebeb-i vürûd bilgisi bulunmaktadır.⁷¹ Benzer durum İbn Kuteybe tarafından yazılan *Garîbü'l hadîs* adlı eser için de geçerlidir. Örneğin İbn Kuteybe eserinin başında, hadislerde kullanılan “vudu” kelimelerinin hangisinin namaz abdesti hangisinin ise el yıkamak anlamına geldiğiyle ilgili değerlendirmelerde bulunurken kelimenin kullanıldığı hadisin metin bütünlüğüne ve hangi bağlamda söylendiğine dikkat çekerek bu doğrultuda bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.⁷²

4. Şerhü'l-hadîs İlmi

Sebeb-i vürûd bilgilerinden istifade eden hadis ilimlerinden birisi de ilmü şerhi'l-hadîstir.⁷³ Bu ilmi, Taşköprizade (ö. 968/1561) “Resûlullah’ın hadislerdeki muradını Arap dilinin kaideleri ve şeriâtin usûlleri bakımından takat ölçüsünde araştıran ilim dalı”⁷⁴ şeklinde tarif etmiştir.⁷⁵ Bu alanda yazılan ilk eserlerden itibaren, hadis şârihleri gerek hadisin sıhhatini tesbit, gerekse Hz. Peygamber’in muradını öğrenmek amacıyla hemen her hadis ilminin birikiminden kendi yöntemleri içerisinde istifade ettikleri gibi⁷⁶ hadislerin söyleniş sebeplerinden de yararlanmışlardır. Nitekim ilk hadis şârihleri arasında sayılan Hattâbî’den (ö. 388/998) itibaren, çoğu şârih -şerhe mesnet teşkil eden rivâyetle birlikte zikredilsin ya da zikredilmesin- hadisleri anlamaya çalışırken sebeb-i vürûd bilgilerini dikkate almaya gayret göstermiştir. Bu durumu şerh

⁷¹ Meselâ bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî, *Garîbü'l-hadîs*, Haydarabâd 1964, I, 33, 103-104, 111, 113, 114, 130, 163; II, 9, 33, 36-37, 39, 54, 55, 58, 149, 225-226, 232; III, 42, 150, 195.

⁷² İbn Kuteybe, *Garîbü'l-hadîs* (nşr. Abdullah el-Cübûrî), Bağdad 1977, I, 153-157.

⁷³ Hicrî III. asırdan itibaren hadis şerhi alanında pek çok eser telif edilmiş olmasına rağmen hadis şerhinin bir ilim dalı olarak kabul edilmesi çok geç dönemlere rastlamaktadır (şerhlerin ilmî niteliği ile ilgili detaylı bilgi için bk. Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, Ankara 2011, s. 267-276).

⁷⁴ Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 341. O, tariftten sonra bu ilmin amacının ve faydasının herkes tarafından malum olduğunu ve bu alanda birçok eserin bulunduğunu belirtip bazı meşhur şerhlerin isimlerine yer verir.

⁷⁵ Şerhlere ihtiyaç duyulmasının gerekçeleri için bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul 1971, I, 37; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2008, s. 184-185.

⁷⁶ Hadis şerhlerinin sadece diğer hadis ilimlerinden değil, tefsir ve fıkıh gibi farklı İslâmî ilimlerin verilerinden hatta tıp ve astronomi gibi fennî ilimlerin mâlumatından dahi istifade ettiğine dikkat çeken Türcan, Hadis Şerhlerinin tüm bu bilgileri kendi usûlü içerisinde kullanarak yeni bir tarz oluşturduğunu savunur (bk. *Şerh Geleneği*, s. 275-276) ki bizce de bu düşünce isabetlidir.

geleneğinde önemli bir yeri olan Hattâbî'nin eserlerinden örnekler üzerinde göstermek mümkündür.

Hattâbî'nin "ölünün arkasından ağlamak" konusunda yaptığı açıklamalar, rivâyetlerin vürûd sebepleriyle aktarılmasına verdiği önemi gösterir. O, İbn Ömer'in naklettiği "Ölen kişi, ailesinin onun için arkasından ağlamasından dolayı azap görür" rivâyeti ile Hz. Âişe'nin bu rivâyete itiraz ederek "Hz. Peygamber bunu Yahudi bir kimsenin kabrinden geçerken söyledi ve kabirdeki kişiyi kastederek 'Ailesi bunun için ağlıyor o ise azap görüyor'"⁷⁷ buyurdu" rivâyetini karşılaştırırken Hz. Âişe'nin rivâyetinden yana kanaat belirtir. Çünkü Hattâbî'ye göre Hz. Âişe rivâyeti, sebeb-i vürûd bilgisine yer verdiği için daha açıktır/müfesserdir. Müfesser olan haber ise mücmel habere takdim edilir (الخبر المفسر أولى من المجمل).⁷⁸

Hattâbî, sebeb-i vürûd bilgisinin hadisleri anlamadaki önemine "Yolculukta oruç tutmak sevap değildir" rivâyetini değerlendirirken de dikkat çeker. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber bir yolculuk esnasında oruç tutmasından dolayı bitkin düşüp başkalarına yük olan bir kişi hakkında "Yolculukta oruç tutmak sevap değildir"⁷⁹ buyurmuştur. Hattâbî, bu rivâyetin ardından şunları söylemektedir: "Bu söz bir sebeb üzerine söylenmiştir ve söz konusu kimsenin durumunda olanlar için geçerlidir. Hz. Peygamber burada sanki 'Yolcu bir kimse oruç tutması hâlinde bitkin düşecekse oruç tutması sevap değildir' demiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in Fetih yılında sefer esnasında kendisinin oruçlu olması da bunu gösterir."⁸⁰

Görüldüğü gibi yukarıdaki örneklerde Hattâbî, sebeb-i vürûd bilgisinin önemine dikkat çekerek hadisleri bu bilgiler etrafında anlamaya çalışmıştır. Hattâbî, eserinde zaman zaman hadisin söyleniş sebebiyle ilgili bilgi bulunmaması durumunda hadisi anlamının güçlüğüne de dikkat çeker. Onun, zekât mallarından bir devenin Hz. Abbas'ın (ö. 32/653) yanında olduğuna dair rivâyet⁸¹ için yaptığı şu değerlendirmelerde bu durum açıkça görülmektedir:

⁷⁷ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 29.

⁷⁸ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, I, 303.

⁷⁹ Ebû Dâvûd, "Savn", 43.

⁸⁰ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, II, 124; Hattâbî'nin sebeb-i vürûd bilgisi kullanımı ile ilgili farklı bir örnek için bk. *a.g.e.*, III, 117.

⁸¹ Ebû Dâvûd, "Zekât", 30.

Bu rivâyetin ne anlama geldiğini bilmiyorum. Fakat kesin olarak bildiğim şu ki Abbas'a zekât haramdır. Meşhur olan görüşe göre Hz. Peygamber söz konusu deveyi Abbas'a fey'den⁸² Hz. Peygamber'in akrabaları için ayrılan pay içerisinde vermiştir. Eğer hadis sahihse bu konuda benzer bir rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber, Abbas'tan daha önce fakirlere vermek için borç bir deve almış. Zekât malları geldiğinde ise bunu iade etmiştir.⁸³

Hattâbî devamla söz konusu hadisin anlaşılmasına vesile olacak bazı rivâyetlere yer verip hadisin ilk bakışta anlaşılmasının bu bilgilerin zikredilmemesinden kaynaklandığını ifade etmek için şöyle der: “*Bu hadisin râvisi ihtisarda bulunarak hadisin sebebini zikretmemiştir*”.⁸⁴

Son örnekte görüldüğü gibi Hattâbî râvinin, rivâyetin arka planı hakkında bilgi vermemesini eleştirmiş ve hadisi doğru anlamak için rivâyetin gerçekleştiği ortama dair bazı bilgiler vermiştir. Çünkü söz konusu olayın gerekçesine yer verilmemesi Hâşimoğulları'nın zekât aldığı gibi bir anlayışa sebep olacaktır ki bu durum, konuyla ilgili diğer rivâyetlere⁸⁵ aykırıdır.⁸⁶

Hattâbî'nin *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı şerhde de sebeb-i vürûd bilgisinden yararlandığına ya da sebeb-i vürûd bilgisi verilmeyen hadisleri, sebeb-i vürûduna yer vererek doğru anlamaya çalıştığına dair bazı örnekler vardır.⁸⁷ Ancak Hattâbî'nin eserleri incelendiğinde ilk yazılan şerhlerde hadislerin söyleniş ortamıyla ilgili bilgilerin daha sonra yazılan şerhlere nazaran az yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Aynî (ö.

⁸² Fey: İslâm devletinin gayri müslim tebadan aldığı cizye, harac ve ticaret malları vergilerinin ortak adıdır (feyin taksimi ile ilgili bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Fey”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 511-513).

⁸³ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, II, 72.

⁸⁴ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, II, 72.

⁸⁵ Konuyla ilgili bazı rivâyetler için bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, IV,50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 200; VI, 8; Müslim, “Zekât”, 161; Ebû Dâvûd, “Harac”, 20, “Zekât”, 30; Nesâî, “Zekât” 95.

⁸⁶ Konuyla ilgili fikhî görüşler için bk. Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, II, 71; Serahsî, *Mebzûat*, III, 17.

⁸⁷ Meselâ bk. Hattâbî, *A'lamü'l-hadîs fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman), Mekke 1988, I, 119,166, 610, 683; III, 2070.

855/1451)⁸⁸ gibi müelliflerin şerhlerine bakıldığında sebeb-i vürûd bilgisinin daha fazla yer tuttuğu fark edilecektir. Aslında bu durum eserlerdeki muhteva genişlemesi ve hadislerin farklı tariklerini bir araya getirme gayreti ile de doğrudan ilgilidir.⁸⁹ Nitekim İbn Hacer'in şerhi, Hattâbî'nin şerhi ile kıyaslandığında eserin muhtevasının genişlemesiyle doğru orantılı olarak sebeb-i vürûd bilgilerinde de bir artış olduğu fark edilecektir.⁹⁰ Bu çerçevede İbn Hacer, başta ihtilâfî'l-hadîsle ilişkili olmak üzere,⁹¹ birçok konuda sebeb-i vürûd bilgilerinden istifade etmiştir.⁹²

Sonuç olarak şerhler, hem sebeb-i vürûd bilgilerine ulaşmak için hem de esbâb-ı vürûdî'l-hadîs ilminin fonksiyonunu uygulamalı göstermeleri nedeniyle oldukça önemlidir. Zira şerhlerde kimi zaman hadisi daha iyi anlamak, kimi zaman ihtilâfları ortadan kaldırmak, kimi zaman ise hadisin sıhhati ile ilgili bazı değerlendirmeler yapabilmek için sebeb-i vürûd bilgilerine yer verildiği görülmektedir. Ayrıca Hattâbî'nin eserlerinden nakledilen örneklerin ve değerlendirmelerin hadis usûlü eserlerinde esbâbü vürûdî'l-

⁸⁸ Aynî, eserindeki yöntemi hakkında bilgi veren birinci hadisin şerhinde sebeb-i vürûd bilgisi için ayrı bir başlık açarak bu bilgilerin önemine dikkat çekmiştir (bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 61).

⁸⁹ Nevevî'nin (ö. 676/1277) Müslim'in *Sahîh*'ine yazdığı *Minhâc* adlı şerhinden sonra yazılan şerhleri "Zengin İçerikli Şerhler" olarak isimlendiren Zişan Türcan, bu dönemde yazılan eserlerin muhteva farklılıklarının gerekçeleri hakkında şunları söyler: "Zengin içerikli şerhlerde metin dışı bilgilere dayalı metin tahlili, ilk dönem şerhlerine göre daha fazla yapılmaktadır. Bu yöntemin, daha geç yazılmalarına rağmen zengin içerikli şerhlerde, önceki şerhlere göre daha yoğun olması, elde edilen bütün bilgileri nakletme arzusuyla yakından alakalıdır" (*Şerh Geleceği*, s. 226). Türcan'ın bu açıklamalarına ek olarak sebeb-i vürûd bilgilerindeki artışın rivâyetlerin farklı tarîklerine yer verme noktasındaki artan gayretler ve farklı kaynaklara ulaşılmasıyla da ilişkili olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Zira sebeb-i vürûd bilgisi her zaman metin dışı unsur olmayıp kimi zaman farklı bir tarîkin parçasıdır.

⁹⁰ Benzer bir kıyaslamayı hicrî VI. asrın başlarında yaşayan Begavî (ö. 516/1122) ile İbn Hacer arasında da yapabiliriz. Nitekim Begavî, *Şerhü's-sünne*'sinde sebeb-i vürûd bilgilerine çok az yer vermiştir (*Şerhü's-Sünne*'sinde sebeb-i vürûd bilgisini kullanımı için bk. Saffet Sancaklı, *Begavî ve Şerhü's-sünne'deki Şerh Metodu* (doktora tezi, 1996), UÜSBE, s. 194-195).

⁹¹ Bazı örnekler için bk. Fethullah Yılmaz, *Fethu'l-Bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 2013), MÜSBE, s. 123 vd.

⁹² İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de sebeb-i vürûd bilgisinden istifade ettiği bazı konular ve örnekleri için bk. Hasan b. Muhammed Abacı, *Esbâb-ı vürûdî'l-hadîs inde'l-Hafız İbn Hacer fi (Fethu'l-Bârî)*, (<http://www.ahlalhdeth.com/vb/showthread.php?p=2210773>).

hadîsin bir ilim dalı olarak yer almasından çok daha önceki dönemlere teka-bül ettiği göz önünde bulundurulmalıdır.

SONUÇ

Esbâbü vürûdi'l-hadîs ilmi hakkında açıklamada bulunan âlimler bu sahada IV./X. asırdan itibaren yazılmış bazı kitaplardan bahsetmektedirler. Her ne kadar bu durum tasnif döneminin sonunda ve hadis şerhleriyle aynı zamanda yazılan esbâbü vürûdi'l-hadîs eserlerinin varlığından haberdar etse de söz konusu eserlerin hiçbiri bugün elimizde mevcut değildir. Bu gün elimizdeki kaynaklar içerisinde esbâbü vürûdi'l-hadîs ilmini müstakil olarak inceleyen en eski eser ise hicrî VIII. asrın sonlarında telif edilmiştir. Öte yandan hadislerin söyleniş sebepleri hakkında bağımsız bir literatürün oluşması öncesinde, hadis ilminin farklı neveleri içerisinde sebep-i vürûd bilgilerinden istifade edilmesi bu bilgilerin erken dönemlerden itibaren İslâm âlimlerinin gündeminde olduğuna işaret etmektedir. Nitekim, bu çalışmada verilen örneklerde ve yapılan açıklamalarda görüldüğü üzere “muhtelifü'l-hadîs”, “nâsihu'l-hadîs” ve “garîbü'l-hadîs” alanında yazılan eserlerde ve tüm bu ilimlerden istifade ederek hadisleri anlamaya çalışan hadis şerhlerinde esbâbü vürûdi'l-hadîs ilminin ilgi alanına giren rivâyetler çokça kullanılmış ve bu bilgiler üzerine bazı sistemler kurulmuştur.

Bu çerçevede Muhtelifü'l-hadîs ilminin hadisler arasındaki ihtilafların çözümünde, Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh ilminin hangi hadîsin “nâsih” hangisinin “mensûh” olduğunun tesbitinde, Garîbü'l-hadîs ilminin hadislerde yer alan bazı kelimelerin Hz. Peygamber tarafından ne amaçla kullanıldığı-nın belirlenmesi aşamasında sebep-i vürûd bilgilerinden bîgâne kalmadıkları görülmüştür. Çalışmada ayrıca hadis ilimlerinin ulaştıkları bilgilerin pratik faydalarını göstermesi açısından önemli bir ilim dalı olan şerhlerde de sebep-i vürûd bilgisinin nasıl kullanıldığı hususunda bazı örnekler verilerek, bu bilgilerin şerhlerdeki kullanımının zamanla arttığı tesbit edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada verilen örnekler ve açıklamalarda da görüleceği üzere esbâbü vürûdi'l-hadîs bir ilim dalı olarak gündeme gelmeden önce de Müslüman âlimler hadislerin doğru anlaşılması için hadislerin söyleniş sebeplerine sıklıkla müracaat etmişlerdir. Dolayısıyla esbâbü vürûdi'l-hadîs ilminin müstakil olmasa da potansiyel olarak kendisinden evvel teşekkül eden birçok hadis ilminin içerisinde mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu durum -aynı zamanda- esbâbü vürûdi'l-hadîs ilminin

müstakil bir başlık altında incelenmesinin ve bağımsız literatürünün oluşunun gecikmesinin temel nedenlerinden biridir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk b. Hemmâm**, Ebû Bekir es-San'ânî, *el-Musannef* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut 1983.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, (nşr. Muhammed Selim İbrahim Semâre vdğ.) Beyrut 1993.
- Âmidî**, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Kahire 1968.
- Aslan**, Mehmet Selim, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Delillerin Tearuzu ve Tercih Kaideleri* (yüksek lisans tezi, 2006), Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE.
- Aynî**, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kâri şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed), Beyrut 2001.
- Bakar**, Mohd Daud, "Bağlam Teorisi (İhtilâfu'l-Haleyn) ve İslâm Hukuk Teorisinde İhtilâf Problemi" (trc. Yavuz Köktaş), *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. 3, s. 77-84.
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, (*el-Kütübü's-sitte* içerisinde) Riyad, 2000.
- el-Bulkînî**, Ömer b. Reslân, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istilâh* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire ty.
- Cirit**, Hasan, *Hadise Giriş-Tarihçe Literatür ve Seçme Hadisler*, İstanbul 2011.
- Çakan**, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l Hadis İlmi)*, İstanbul 2010.
- , *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2008.
- Dölek**, Adem, *Ğarîbu'l-Hadîs Edebiyatı ve Abdullatîf el-Bağdadî'nin 'el-Mücerred fi Ğarîbi'l-Hadîs' İsimli Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 1996), Erciyes Üniversitesi SBE.
- Ebû Dâvûd** es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi, *es-Sünen*, (*el-Kütübü's-sitte* içerisinde) Riyad 2000.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm** el-Herevî el-Ezdî, *Ğarîbü'l-hadîs*, Haydarabad 1964.
- Erul**, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 2007.
- Esrem et-Tâî**, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî, *Nâsîhü'l-hadîs ve mensûhuhu* (nşr. Abdullah b. Hamd el-Mansûr), Riyâd 1999.
- Fayda**, Mustafa, "Fey", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 511-513.
- Genç**, Mustafa, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (doktora tezi, 2005), Selçuk Üniversitesi SBE.
- Görmez**, Mehmet, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 2000.
- Güler**, Zekeriya, *Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirâyet Bütünlüğü, İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, I, sy. 2, s. 113-132.

- Hâkim en-Nisâbüri**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemiyyeti ecnâsîhi* (şerh ve nşr.: Ahmed b. Fâris es-Sellûm), Beyrut 2003.
- Hansu**, Hüseyin, "Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs", *DİA*, XXXXI, 33.
- Hasan b. Muhammed Abacı**, *Esbâb-ı vürûdi'l-hadîs inde'l-Hafız İbn Hacer fi (Fethu'l-Bârî)*, (<http://www.aahlalndeeth.com/vb/showthread.php?p=2210773>).
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ahmed b. Ali Ebû Bekr, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Haydarabâd 1938.
- Hattabî**, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-sünen*, Haleb 1933.
, *A'lamü'l-hadîs fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman), Mekke 1988.
- İbn Dakîk el-İd**, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu Um-detü'l-ahkâm*, Kahire 1953.
- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdulkadir Şeybe) yy. 2001.
, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* (nşr. Abdullah b. Dayfullah), yy. 2001.
- İbn Hamza**, Buhânüddîn İbrâhim b. Muhammed b. Kemâlidîn el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *el-Beyân ve't-ta'rîf fi esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf*, Beyrut 2003.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbü'l-hadîs* (nşr. Abdullah el-Cübürî), Bağdad 1977.
, *Te'vilu muhtelifi'l-hadîs* (nşr. Muhammed Muhyiddîn el-Esfer), Beyrut 1999.
, "Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs" *Hadis Müdâfaası* (çev. Hayri Kırbaoğlu), İstanbul ty.
- İbn Mâce**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, (*el-Kütübü's-sitte* içerisinde), Riyad 2000.
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî**, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-İstılâh* (nşr. Âişe Abdurrahmân), Kahire, ty.
- İbnü'l-İmâd**, Ebû'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir Arnaut-Mahmûd Arnaut), Beyrut 1986
- İzmirli**, İsmail Hakki, *İlm-i Hilâf* (nşr. Sırrı Fuat Ateş), İstanbul 2010.
- Kâdî İyâz** b. Mûsâ el-Yahsûbî, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* (nşr. Seyyid Ahmed Abbâs Sakr), Kahire 1970.
- Kandemir**, M. Yaşar, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 121-124.
- Kara**, Ömer, *Metodolojik Bir Yaklaşım Vahiy-Vâkıa İlişkisi*, İstanbul 2009.
- Karadâvî**, Yusuf, *Sünnet Araştırmalarına Giriş-Sünneti Anlamada Yöntem Sünnetin Teşriî Değeri-* (trc. Bünyamin Erul), İstanbul 2009.
- Kâtip Çelebi**, *Keşfu'z-zunûn*, İstanbul 1971.
- Koca**, Ferhat, "İbnü'l-Hanbelî, Nâsihuddin" *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 67.
- Koçkuzu**, Ali Osman, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, İstanbul 1985.
- Köksal**, A. Cüneyd, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul 2008.
- Köktaş**, Yavuz, "Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs İlmî: Kapsamı ve İçeriğine Yeni Bir Bakış", *Usûl*, 2005/2, sy. 4, s. 131-156.
, "Fethu'l-Bârî ile Umdetü'l-Kârî'nin Mukayesesi Çerçevesinde İhtilâfu'l-Hadîs ve Anlamın Keşfi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 2000, II, sy. 3, s. 13-27.

- Muhammed** Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılahâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, Beyrut 1996.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbüri, *el-Müsnedü's-sahîh (el-Kütübü's-sitte içerisinde)*, Riyad 2000.
- Nureddin** Itr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dımaşk 1979.
- Özşenel**, Mehmet, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 15, s. 55-68.
- Râmhürmüzî**, Hasan b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâi*. (nşr. Muhammed Accâc Hatîb), Beyrut 1971.
- Sancaklı**, Saffet, *Begavî ve Şerhü's-sünne'deki Şerh Metodu* (doktora tezi, 1996), UÜSBE.
- Serahsî**, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, , *Mebûsât -1000 Yıllık İslâm Fıkıhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler-* (ed. Mustafa Cevat Akşit), İstanbul 2008.
- Sıddık Hasan Han**, *Ebcedü'l-ulûm* (nşr. Abdülcebbar Zekkâr), Beyrut 1978.
- Subhi Salih**, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* (trc. Yaşar Kandemir), İstanbul 2012.
- Sûseveh**, Abdülmecid Muhammed İsmail, *Menhecü't-tevfik ve't-tercih beyne muhtelifi'l-hadîs ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Demmâm 1997.
- Süyûtî**, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân, *Esbâbü vürûdi'l-hadîs ev el-Lüma' fi esbâbi'l-hadîs* (nşr. Yahyâ İsmâil), Beyrut 1984.
, *Tedribü'r-râvi fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (nşr. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed), Beyrut 1996.
- Şâfiî**, Muhammed b. İdris, *İhtilâfü'l-hadîs (el-Üm, X. Cilt)*, (nşr. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib), Mansûre 2001.
er-Risâle, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir) Kahire 1938.
- Şevkânî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min ilmi'l-usûl*, Beyrut, t.y.
- Taşköprizade** Ahmed b. Mustafa, *Miftâhü's-saâde ve misbâhü's-siyâde fi mevzuâtı'l-ulûm*, Beyrut, 1985.
- Türcan**, Zişan *Hadis Şerh Geleneği*, Ankara 2011.
- Uğur**, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.
- Yılmaz**, Fethullah, *Fethu'l-Bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 2013), MÜSBE.
- Yücel**, Ahmet "Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi (Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır)", *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl-V Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı 18-19 Ocak 2014*, İstanbul 2014, s. 205-275.
, *Hadis Usûlü*, İstanbul 2011.
- Zerkeşî**, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *Hiz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler* (trc. Bünyamin Erul), Ankara 2002.
, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salâh* (nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed Bela Feric), Riyad 1998.